

שאומדנא זו יש בנשכר להיות שם שמש, שלא היה נמנע גם מלישכר לענינים שהנהיגו כנגד דיני התורה בשביל ממון, שלכן אין לו נאמנות לאיסורין ככל בעלי עברה לתיאבון. אבל אין צורך לזה, דהא שמש אינו עבודה פשוטה כהא דחטיבת עצים וכדומה, אלא הוא משמש בסדור עניניהם כמו להעמיד כל אחד ואחת על מקומם שיושבין באיסור, דהם מעורבין אנשים ונשים, וגם הרבה פעמים להתפלל אצל העמוד ולקרא בתורה שאסור במקום כזה... ולכן ברור שאין לסמוך על שחיטתו' (אגרות משה יו"ד ח"ב יב).

ואם גאל יגאל את השדה... –

ענין שנצטוו על פדית הקדשות; אם האדם גומר בדעתו להקדיש – למה יועיל פדיון אחר כן? – אכן זוהי עצה לאדם כשיראה שהמון רכושו יסובבהו בטרדות רבות, ויראה שיוכל חס ושלום להשתקע בטרדת עולם הזה ויסתר דעתו מחמת קניניו, לכן נותנת לו התורה עצה שיקדיש קניניו ואחר כך יפדה אותם, ואז ממילא לא ישלטו עליו להכניעו תחת טרדתם, ורק הוא מושל עליהם מחמת שזכה אותם משלחן גבוה (מי השלוח ח"ב בחקותי).

דף לא

ז'התניא הרי זו רבית גמורה אלא שהתורה התירתו? אמר רבי יוחנן: לא קשיא, הא רבי יהודה והא רבנן...'. משמע מכאן שמכירת בתי ערי חומה אינה מכירה החלטית אלא מכירה על תנאי היא, שאם יפדנו המוכר בתוך שנה אזי הוברר שלא נמכר הבית מעולם והיו המעות כהלוואה בעלמא – שלכן יש כאן רבית גמורה, שהרי הלוקח נשתמש בבית חנם עד שעת פרעון ההלוואה. [וגם למאן דאמר כמין רבית ואינו רבית, זהו משום הספק שמא לא יפדה ונמצא שהיתה מכירה ולא הלוואה, כמבואר בגמרא, אבל לפי הצד שפודה – אכן זו הלוואה]. אבל אם מכירת בית בעיר חומה היתה מכירה ודאית אלא שנתנה תורה רשות למוכר להכריח הלוקח לחזור ולמכרה לו – לא היה שייך ענין רבית כלל, שהרי אין זו הלוואה ולא אגר נטר. כן הוכיח הנתיבות-המשפט (נה).

ואולם דעת הקצות-החשן (שם וב'משובב נתיבות') אינה כן, אלא סובר (עפי"ד הרשב"א בגטין עה) שהיא מכירה מוחלטת עם זכות שנתנה תורה למוכר, לחייב את הלוקח לחזור ולמכור לו את הבית תוך שנה. ואת ראיית הנתיבות' דחה הקצות' שיש לומר כאשר פודה לבסוף אזי עוקר למפרע את המכירה, ונמצאו אלו מעות הלוואה. אך כל עוד לא פדה, אין זו כמכירה מותנית אלא מכירה גמורה. הוי אומר, מכירה גמורה היא עם יכולת הפרעה למפרע מצד המוכר.

[ולפי זה כתב, גם אם המוכר היה אנוס מלפדות את הבית תוך שנה – אין שייכת כאן טענת 'אונס' לבטל המכירה, כי טענת אונס מתקבלת רק לפטור אדם מחמת אונסו, אך אי אפשר על ידה לחייב את האחר. והרי הבית שייך ללוקח, ואי אפשר למוכר בגלל טענת אונס לזכות בבית שכבר קנוי ללוקח. וע"ע להלן]. ואולם תירוץ זה קשה לישבו על הלב; מנין לחדש עקירה למפרע, מדוע לא נאמר כפי פשוטו שכוונת התורה היא אחת מן השתיים, או שהיא מכירה חלוטה עם זכות קניה תוך שנה, או מכירה על תנאי, באם לא יפדה.

ואפשר לומר באופן אחר; אכן עיקר דין התורה הוא שהבית שייך ללוקח בודאי, ולמוכר יש זכות לקנות מן הלוקח, ואולם לאחר שנאמר דין זה, נוצר ממילא מצב חדש של מכירה לזמן, כי דעת בני אדם היא

שהמכירה מותנית, ולפי הצד שיפדה אין זו מכירה גמורה בדעת בני אדם אלא הלוואה, הלכך יש כאן ענין רבית אלא שהתורה התירתו.

ואולם נראה יותר לומר שבאמת אין זו מכירה חלוטה, וכדעת הנתיבות. [ודברי הרשב"א בגטין שהביא הקצות החשן – יש לפרשם באופן אחר] (עפ"י קהלות יעקב כתובות ב. ע"ש בהרחבה. [בעיקר הסברה שכתב שאעפ"י שתחילת הדין הוא הפקעה, ירדה תורה לסוף דעתם של בריות, שיעשו זאת כהלוואה – כזאת מובא בראב"ד בשטמ"ק ב"מ סג.]).

וע"ע בשו"ת אבני נזר (יו"ד קסב) שנקט כהנתי"מ, ובאר בזה דברי הר"ן בכתובות. ובשו"ת שבט הלוי (ח"ג קת, ב) תלה שאלה זו במחלוקת הראשונים. ובמקום אחר (ח"ה קונטרס המצוות נד) הוכיח כדברי הקצוה"ח מכמה מקומות ותמה על הנתיבות.

וע"ע מש"כ מכאן לענין רבית, במנחת שלמה סי' כח ד"ה ומצינו.

לפי דעת ה'נתיבות' שהיא מכירה על תנאי, דנו אחרונים כשעברה שנה ולא גאל האם המכירה חלה למפרע [כתנאי ד'מעכשיו' שאם לא נתקיים התנאי חל הדבר משעה ראשונה], או שמא חלות המכירה נעשית רק כעבור שנה. כן כתב המנחת חינוך (שמא) להסתפק בדבר.

ובאבי עזרי (קמא, שמיטה יב, ד) נקט שחלה המכירה למפרע, שאם לא נאמר כן כיצד יכול הלוקח למכור הבית תוך שנה לאדם אחר, והלא המכירה נעשתה בדבר שאינו שייך לו, וכאומר שדה זו לכשאקנה מכורה לך – שהוא מוכר דבר שלא בא לעולם.

וכן נראה לשמוע מדברי הריב"ש (בשו"ת שה), שאם לא פדה הרי זו מכירה גמורה משעה ראשונה.

ולכאורה מוכח הדבר מן הגמרא, שאם לא הוחלטה המכירה אלא כעבור שנה, הרי עד אז לכאורה המעות הן הלוואה ולא דמי מקח, ומהו שאמרו 'צד אחד ברבית', הלא גם אם לא יפדה לבסוף, עתה יש כאן הלוואה גמורה.

'אמר רבי יהודה: מעשה בביתוס בן זונין...' כן דרכו של רבי יהודה ביחוד, בהבאת מעשה להוכיח הלכה שאמר. ראה ציוני המקורות בבבא-מציעא סג.

'אמר רבי יהודה: מעשה בביתוס בן זונין שעשה שדהו מכר על פי ראב"ע ולוקח אוכל פירות היה. אמרו לו משם ראייה! מוכר אוכל פירות היה ולא לוקח.' נראים הדברים שאין חכמים ורבי יהודה מכחישים זה לזה, אלא רבי יהודה שמע שנעשה המכר ולא שמע שהיה המוכר אוכל פירות, וכיון שכן סתמא דמלתא לוקח אוכל פירות היה. ואמרו לו חכמים, באמת יודעים אנו שהמוכר היה אוכל פירות. ולא לומר שיודעים בבירור שלא התיר רבי אלעזר אלא בכך [שאם כן, אין מסתבר שיהיו סותמים זאת לרבי יהודה ולא היו מפרשים לו], אלא כלומר אין ראייה מכאן לדבריך. ו'משם ראייה' – בתמיהה ולא בניחותא (עפ"י ריטב"א).

(ע"ב) 'רבי אמר דכולי עלמא צד אחד ברבית אסור והכא ברבית על מנת להחזיר איכא בינייהו.' הראשונים (בב"מ סג) הקשו מה צד רבית יש כאן, מה נפשך, אם לא יפרע הלוואתו במועד – הרי מכירת השדה מכירה היא ומשלו הוא אוכל. ואם יפרע – הלא דמי הפירות שאכל מנוכים מההלוואה. ופרשו התוס' שמדובר כשמתנה שיפרע תחילה את כל חובו ורק אז יחזיר לו הפירות, אבל קודם לפרעון המלא אינו מנכה לו כלום, הלכך בשעה שהוא פורע נמצא שנתן לו רבית על מנת להחזיר. והרמב"ן דחה פירושם (אפשר משום שסובר הפוכי מטרתא למה לי, ואין טעם בעשיית תנאי כזה. אך יותר מסתבר לומר שדעתו שאף אם פירש כן להדיא, אנו מחשיבים הפירות כחלק מהפרעון וכשפורע לו אחר כך כל חובו, לא זכה הלה בעודף

על דמי ההלואה, שהרי מיד כשפורעו הריהו שלו בחזרה, ואין כאן כלל ריבוי ממון לזה ולא נשיכת ממון לזה). ופרשו הראשונים (ערשב"א ותורא"ש שם, ועוד) שעושה כן כדי שתיחלט השדה בידו, כי יודע שפעמים לא ימצא המוכר מעות כדי כל החוב, ובכך יזכה בשדה.

והריטב"א פירש באופן אחר; אין מדובר כשהלוקח מחזיר הפירות שאכל, שאם באופן זה – מותר לדברי הכל (ומשמע אפילו יתנה במפורש כנ"ל), אלא מוכר לו השדה מעכשיו בכל אופן ומתנה שאם יפרע לו יחזור הלוקח וימכרנה לו, אבל עד לאותה שעה – השדה מכורה. ועל כן מתיר רבי יהודה, לפי שאין שם צד רבית אלא מכר הוא זה. וחכמים סוברים כיון שאין דרך לוקח לעשות כן, ירדה תורה לסוף דעתם שלהלואה גמורה נעשה. ולפיכך אמר הכתוב את כספך לא תתן לו בנשך ולא אמרה 'לא תלוה בנשך' – לרבות מכר כיוצא בזה שיהא דינו כמלוה.

'בשלמא לר' אלעזר – דלדידיה קא מנינן, אלא לרבי יוחנן מאי טעמא? אמר רבי אבא בר ממל: מה מכר ראשון לשני כל זכות שתבא לידו'. יש לעיין בסברת רבי יוחנן, הלא לכאורה יש ללוקח זכות מצד עצמו לגאול את הבית שמכר הלאה, כדין כל מוכר בית בעיר חומה, ומה טעם איבד זכותו זו? ואם נאמר שאין דין גאולה אלא לבעל הבית המקורי ולא ללוקח, אם כן טעמו של ר' אלעזר אינו מובן, מדוע יכול הלוקח לגאול, וגם אין צורך לטעם 'מה מכר ראשון לשני...!'

ונראה לבאר, כיון שיש זכות למוכר בית לגאול תוך שנה, הרי כשהלוקח מכר את הבית, מתייחסת המכירה למוכר הראשון, כי הלא יש לו עתה זכות ובעלות מסוימת בבית שהרי בידו לגאול. ולכן היה מקום לומר שבעל הבית הראשון היה יכול לגאול את הבית מיד הלוקח השני, תוך שנה מהמכירה השנייה, אלא שלמדו מן הכתוב עד מלאות לו שהשנה מסתיימת מזמן המכירה הראשונה. [ואילו היינו אומרים שהראשון כשמכר נסתלק מן הבית, לא היה צריך לימוד מיוחד על כך שלא יוכל הראשון לגאול לאחר עבור שנה ממכירתו – אלא מוכח שהמכירה השנייה, כיון שהתבצעה תוך שנה של הראשון, הרי היא נידונית כעין מכירתו של הראשון].

נמצא לפי זה שלשני אין זכות גאולה מצד עצמו, אלא משום שהוא כבא-כחו של הראשון, וכיון שכן סובר ר' יוחנן שהלוקח במכירתו הריהו מעביר ללוקח השני את כל זכויותיו שיש לו מכחו של הראשון, והרי נסתלק לגמרי מן הבית ואין לו שום זכות גאולה.

ולפי זה נראה פשוט שהלוקח אינו יכול לגאול מהלוקח האחרון אפילו בתוך שנה למכירה הראשונה, שעדיין יש למוכר הראשון זכות לגאול – כיון שהלוקח יצא ונסתלק מעסק בית זה לגמרי, והיא היא סברת ר' יוחנן מה מכר ראשון לשני כל זכות שתבוא לידו, כלומר כל הזכויות הבאות לו מן המוכר הראשון, מכרן הראשון לשני, ושוב אין לו זכויות בבית זה כלל (עפ"י אבי עזרי [קמא] שמיטה יבד).

א. לאור זאת תמה שם על דברי המנ"ח (שמא) שצדד שבתוך שנה מהמכירה הראשונה יכול השני לגאול. וכן הרש"ש כתב להסתפק בדבר.

ולכאורה יש מקום בסברה לומר שלא מכר הלוקח לשני אלא את הזכויות שבידו העודפות בפועל על זכויותיו של המוכר הראשון, אבל אותן זכויות שיש לראשון הריהו משאירן בידו. ובאמת שכבר הראה בספר 'מעשה חושב' שדין זה מפורש בתוספתא (ה,ה) שלוקח ראשון גואל מלוקח שני.

ב. סברת ר' אלעזר – באר באבי עזרי – כי לא נתחדש בכתוב אלא שהמוכר הראשון אינו גואל מהאחרון לאחר שנה, אבל לא שמענו שהלוקח אינו גואל, והרי יש דין גאולה על בית זה כי הלוקח בא מכח המוכר. וכתב לפי זה שאם מכר הלוקח את הבית לאחר שעברה שנה מקנייתו – אין לו זכות גאולה מן האחרון לכולי עלמא, שהרי בשעה שמכר לא היתה שום זכות לראשון בבית זה, ולא חל בבית דין 'גאולה' כלל.

ונקודה זו לכאורה טעונה הוכחה, כי נראה שיש מקום לומר שלדעת ר' אלעזר יש דין גאולה גם ללוקח בית מצד עצמו. ונאמר לפי זה שמודה ר"א בעקרון לסברת 'מה מכר...' אלא סובר שיכול לגאול מצד עצמו, כמו שהיה יכול הבעלים הראשונים. שו"ר שצדד בזה השפת-אמת אלא שכתב שנראה יותר שר"א אינו חולק על ריו"ח שללוקח אין דין גאולה מצד עצמו ולא נאמר דין 'בתי ערי חומה' אלא בבית אחוזה, שאם כן אדמיפלגי בשמכר ראשון לשני תוך י"ב, ליפלגי בכל לוקח בית שמכרו אחרי שנחלט הבית בידו – אלא משמע שבוה לכו"ע אין לו זכות גאולה, ורק כאשר מכר לפני תום השנה מהמכירה הראשונה, נחלקו אם שייר זכות זו לעצמו אם לאו.

זוהא גבי יובל דכתיב תשובו לרבות את המתנה ור' מאיר לא קא מרבי, אלא הא ודאי דלא כר' מאיר. אעפ"י שהן שתי דרשות נפרדות, ושמה מודה ר"מ לדרשת 'צמית צמיתות' וחולק על דרשת 'תשובו' – מסתבר לגמרא שכשם שלא משמע לו לר"מ לדרוש שם מאחר וסובר שהמתנה אינה כמכר, כמו כן לא ידרוש לרבות מתנה כמכר (עפ"י רבנו גרשום).

בשו"ת פרי יצחק (ח"ב נה) תמה על כך, מה ענין דרשה זו לחברתה. 'ולא נמצא דוגמתה בש"ס... והנה אם כי צריכין אנו לקבל פירוש רגמ"ה באימה, אמנם לא זכיתי להבין פירושו דסוף סוף קשה מה ענין תשובו או שוב תשובו לצמית צמיתות...' – ופירש שם באופן אחר, שלר"מ בכל מקום שכתוב 'מכר' בתורה הרי זה כמו מיעוט למתנה.

זלחלטיה הקדש? יש לעיין מה משמעות יש להחלטת ההקדש, הלא לעולם אפשר לפדות הבית מיד ההקדש בשווייה? ויש לומר נפקא מינה כשהקדיש הבית ואחר כך נתייקר; אילו היה נחלט להקדש, היה צריך לפדות הבית כפי שוויו עתה, בשעת הפדיון, אבל עתה שאינו נחלט, דין גאולתו שוה למוכר בית שגואל כפי שעת הזול, בשעה שהקדיש.

עוד נראה (עפ"י לשון הרמב"ם שמיטה יב) שאם היה נחלט להקדש, והיה אחר פודה מן ההקדש, היה זמן פדיון הבעלים רק י"ב חדש משעה שהקדישה. ואם היה אחר פודהו לאחר י"ב חדש מן ההקדש – היה הבית נחלט בידו לעולם. אבל עתה שאין הבית נחלט להקדש וגאלו אחר, מחשבין י"ב חודש מומן פדיון האחר (עפ"י שפת אמת).

'בראשונה היה נטמן יום שנים עשר חודש כדי שיהא חלוט לו. התקין הלל...' בספר האגודה (גטין פ"ז; מובא בבית יוסף או"ח כז) הוכיח מכאן שהנודר לעשות דבר מה תוך זמן מסוים והיה יכול לעשותו ולא עשה, וביום האחרון נאנס מלעשותו – אין זה נחשב 'אונס'. כי אם נחשבו כאנוס, למה נצרך הלל לתקן תקנה, והלא אנוס היה ביום האחרון, ולא הפסיד זכות גאולתו בגלל אונסו.

ובקצות החשן (נה) דחה הראיה; לעולם 'אונס ליום אחרון' הוא אונס [כדעת הרמ"ה כדלהלן], אלא שכאן אין שייכת כלל טענת 'אונס' – שהרי המכירה היא מכירה גמורה אלא שנתנה תורה זכות למוכר לחייב את הלוקח לחזור ולמכרו לו. וכיון שעברה שנה ולא חזר וקנה ממנו, לו יהא שייחשב כאנוס, אין סיבה להוציא מיד הלוקח, שאין אומרים טענת 'אונס' אלא לפטור אדם ולא לחייב את זולתו בגלל אונסו כנוכר לעיל.

וכבר כתב כן המגן-אברהם (קח). אלא שמדבריו נראה שאפילו אם אין זו מכירה אלא הלוואה, כיון שהבית מהוה משכון אצל הלוקח, זוכה בו הלוקח אעפ"י שהמוכר אנוס מלפדותו, כי סוף סוף לא פדהו. וע"ש בחדושי רעק"א.

ובדעת האגודה יש לומר, כמו שכתב בנתיבות המשפט (ראה לעיל), שהיא מכירה מותנית, ולכן שייכת טענת אונס כי לא היתה אפשרות למוכר לקיים התנאי. ואף על פי שבפועל לא גאל את הבית ולא נתקיים התנאי, סובר האגודה כדעת ריש לקיש (בירושלמי. הובא בשו"ת בית יוסף אה"ע ד, ועוד. וכן נראה דעת מהרי"ו

בתשובה קעז), שאומרים 'אונסא כמאן דעבר', וכאילו נתקיים התנאי בפועל. הלכך אלמלי אונס ליום אחרון היה נחשב 'אונס', לא היה הלל צריך לתקן תקנה מיוחדת, כי המוכר יכול לטעון טענת אונס והיה נחשב כאילו גאל תוך שנה (עפ"י קהלות יעקב כתובות ב,ג).

א. ה'נתיבות' הסביר דעת האגודה, שסובר לחלק בין אונס הבא מצד המוכר, ובין אונס הבא מחמתו של הקונה, שבו מתקבלת טענת 'אונס'.

ב. יש שדייקו מלשון הרמב"ם (שמיטה יב, ז עפ"י לשון משנתנו) 'ושובר את הדלת ונכנס לביתו' – אם נאמר שעד שנה הן מעות הלוואה והבית משמש כמשכון גרידא, מה בא להשמיענו שמשכר ונכנס? אלא משמע שהבית מכור. ויש דוחים, שאף אם הבית מהוה משכון גרידא, צריך המוכר לעשות בו קנין לזכות בו (מהגר"מ וינקלר שליט"א).

יש שהביאו להוכיח מדברי הראב"ד (בשטמ"ק ב"מ סג.), שהתורה הפקיעה הבית מיד הלווקח למוכר ואין צריך קנין מחודש. ג. עוד בכללות ענין 'אונס ליום אחרון' ובדין גאולת בתי ערי חומה – ע' בנמוקי יוסף (ב"ק כג) שכתב על פי הרמ"ה שנחשב אונס [אמנם לענין תפילה הריהו כפושע, שאינו רשאי לדחות התפילה לסוף הזמן ולהתעסק בדבר אחר]. וע"ע בנתיבות המשפט דברי משפט וישועות ישראל ח"מ נה; אור גדול ו; 'חדושי הגר"ח על הש"ס' צט; חדושי העילוי ממיצ"ט צ.

*

הפרשה הזאת – בתי ערי חומה – מורה, שידע האדם כי אף שנתבארו עניני יובל, שיש זמן ועת לכל, ואף שחטא האדם נגד הש"י לא לעד יקצוף עליו, מורה הפרשה הזאת כי כל זה הוא רק כשאדם יחטא בדברים שבין אדם למקום, ויגרום מידת הדין שימכור מאחוזתו או יימכר לעבד – לא יהיה לצמימות ובשנת היובל יצא ואיש אל אחוזתו ישוב, אבל אם יגרום לאדם מדות הדין מחמת עבירות שבין אדם לחברו, ועיקר באם יחטא ח"ו ויבייש את האדם בדיבורו, וזה מורה הפסוק ואיש כי ימכר בית מושב עיר חומה – כי הלשון נקרא 'מושב עיר חומה' כמאמר הגמרא (לעיל טו:) שתי חומות נתתי לך – ועל ידי זה יוכל ח"ו האדם למכור ולהפסיד כל זכויותיו וחבירו יקנה אותם. ועל זה אמר שלמה המלך ע"ה (משלי כה,כח) עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצר לרוחו.

והעצה היעוצה בזה כי יפייס את חבירו בתוך השנה, ועל זה נאמר ימים תהיה גאלתו. ואם לא יגאל עד מלאת לו שנה תמימה – וקם הבית אשר לו חמה לצמימת לקנה אתו לדרתיו – היינו שאם לא יפייס את חבירו, ישארו זכויותיו ביד חברו לצמימות עולם.

וזה פירוש הקרי והכתיב מ'אשר לו (לא) חומה' – כי האיש אשר אין מעצור לרוחו נקרא 'אשר לא חומה', וזה שיש לו מעצור לרוחו נקרא 'אשר לו חומה', וזה שישארו כל זכויותיו של האיש אשר אין לו מעצור לרוחו ביד האיש אשר עצר את רוחו ושתק לו (מי השלוח ח"א בהר).

ענין זה של העברת זכויותיו של הפוגע בחברו או המתגאה עליו, לחברו – מופיע במי השילוח בכמה מקומות; בראשית ד"ה ויאמר אל האשה; יתרו ד"ה ולא תעלה; תצא ד"ה כי ינצו. וכן הוא מופיע בכמה ספרים. וע' ארחות צדיקים שער הענוה; בן יהודיע לעיל טו ד"ה אני עליו.

דף לב

'אמר רבי יוחנן: ושניהם מקרא אחד דרשו...'. כך דרכו של רבי יוחנן בהרבה מקומות בבאור מחלוקות תנאים: שבת קיז: עירובין כו. קה. פסחים סח: יומא ס. סא. ר"ה ח. י: ביצה טו: תענית כט: מגילה ו: יט. קדושין נב: סנהדרין עח: קב: זבחים נח. מנחות כב. צו. חולין קא: